LİRİN TEMSİL KUDRETİ

HULUSİ ÖZBAY

Adrian Colleart. Orpheus efsanesi. Gravür.
Rijksmuseum.

BİR antik dönem sazı olan lirin nasıl olup da müziğin sembolü hâline geldiğini, hatta Osmanlı ve Cumhuriyet devirlerindeki birçok nota yayını ile tasarımında kendine nasıl yer bulabildiğini irdelemek gerekmektedir.

Antik Yunan'ın en meşhur üç sazından biri olan lir, şekil itibariyle birçok medeniyette görülen bir çalgıdır. Hitit ve Mısır medeniyetlerinde de benzer formlara sahip bir çalgı aleti mevcuttur. Lakin, diğer medeniyetlerdekilere göre Antik Yunan'ın liri, çok daha fazla itibar görmüştür. Bu durumun ve lirin kudretli bir 'sembol' saz oluşunun ardında Antik Yunan'a duyulan ilgi ve dolayısıyla ilgililerin rolü büyüktür.

Antik Yunan mitolojisine göre lir, tanrı icadıdır. Bu, lirin 'kudret' kazanmasındaki en büyük etkenlerden biridir. Mitolojiye göre lir, Hermes'in henüz bir günlükken bulup geliştirdiği ve icra ettiği bir sazdır. Rivayete göre Hermes, gezinti esnasında kaplumbağa kabuğundaki rezonansı keşfedince kaplumbağayı öldürür, içini oyarak kabuğa bir köprü inşa eder, yaylar gerer ve ortaya çalınabilen bir alet çıkarır.

Bir başka mitolojik anlatıda Orpheus'un sihirli liriyle olan macerası yer alır. Orpheus, Argo seferinden dönerken Eurydice'ye âşık olur. Eurydice'nin yılan ısırması sonucu ölümü üzerine onu geri getirmek için ölüler âlemi Hades'e iner. Orada sihirli lirini icra ederek Eurydice'yi kurtarır. Ancak Eurydice'yle birlikte Hades'ten sağ çıkabilmeleri için arkalarına bakmamaları gerekmedir. Orpheus bunu başaramaz ve ölür.

Lirin güçlü bir müzik aleti hâline gelmesinde ikinci faktör, Eflatun gibi Antik Yunan filozoflarının lir hakkındaki müspet düşünceleri olmalıdır. Eflatun *Devlet* isimli eserinde lirin diğer sazlara nazaran daha ahlaki bir saz olduğunu ileri sürer ve eğitiminin zorunlu olması gerektiğini söyler. Lirin ahlaki olduğu fikri, ortaçağ filozoflarında da görülmektedir. Ortaçağda lirden çıkan her sesin şeytana atılmış bir ok mesabesinde olduğu iddia edilmiştir. Filozofların da desteğini kazanan lir, sadece diğer medeniyetlerin lirlerine karşı hâkimiyet sağlamakla kalmamış aynı zamanda diğer çalgılara karşı da üstünlük kazanmıştır.

Lirin rakibi ise mitolojik bilgilere göre Frigya tanrısı Marsyas'ın icat ettiği, Antik Yunan'da da kullanılmış üflemeli bir çalgı olan *aulos*tur. *Aulos* ve lir aslında, Antik Yunan'daki başka bir iktidar mücadelesinin sembolleridir. Dionysos ile Apollon'un müzik konusundaki görüşleri birbirine zıttır. Apollon akli ve etik bir musiki anlayışını temsil ederken Dionysos eğlenceden ve coşkun musikiden yanadır. Eflatun ise *aulos* sazının bir Frigya çalgısı olması dolayısıyla kullanılmasına karşı çıkmıştır.

Lir, açık hava sazı olmaması dezavantajına rağmen tanrı mirası olması ve filozoflarca desteklenmesi sebebiyle hem diğer medeniyetlerin lirleri karşısında hem Antik Yunan'daki diğer sazlar nezdinde kudretli bir sazdır.

Bilhassa sanatkârları tesir altında bırakan Orpheus efsanesi, sazın temsil gücüne erişmesindeki basamaklardan birini teşkil etmektedir. Mesela Jacopo Peri'nin bestelediği, ilk opera olarak da bilinen eserin konusu bu anlatıdır. Ayrıca meşhur bestekâr Gluck'ün en bilinen eserlerinden biri, "Orpheus ve Eurydice"dir. Orpheus hadisesi sadece bestekârlarca değil birçok şair ve ressam tarafından da işlenmiştir. Ekserisi sembolist olan ressamlar arasında Ary Scheffer ve Gustave Moreau da vardır. Dolayısıyla tanrılar ve filozoflardan sonra liri sahiplenen sanatkârlar, böylelikle bu müzik aletinin temsil kudretine katkıda bulunmuşlardır.

Nota yayıncıları ve illüstratörlerin, sembol olarak genellikle liri kullanmalarının sebebini ise yukarıda dile getirilen temsil kudretinin etkisi altında kalmalarıyla izah etmek mümkündür. Şüphesiz lirin simetrik bir saz olması da onun tasarım objesi olarak değerlendirilmesine katkı sağlamıştır.

Bugün dünyanın farklı bölgelerindeki pek çok konservatuvarda ve müzikle ilgili kuruluşların logosunda/ambleminde lir imajı yer almaktadır. Örnek vermek gerekirse Türkiye'de İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Karadeniz

Şark Musiki Cemiyeti kurucularından Udi İsmail Sami'nin 1910-1914 arasında yayınladığı *Osmanlı Musiki Dosyası* isimli nota mecmuasının kapağı. Üç numaralı formanın içerisinde Sadullah Ağanın "Bülbül-i dil ey gül-i ranâ senindir sen benim" mısraıyla başlayan beyati araban bestesi bulunmaktadır. Kapağın üzerinde çiçeklerle bezenmiş bir lir resmedilmiştir.
İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, H. Sadettin Arel Arşivi, N-358.

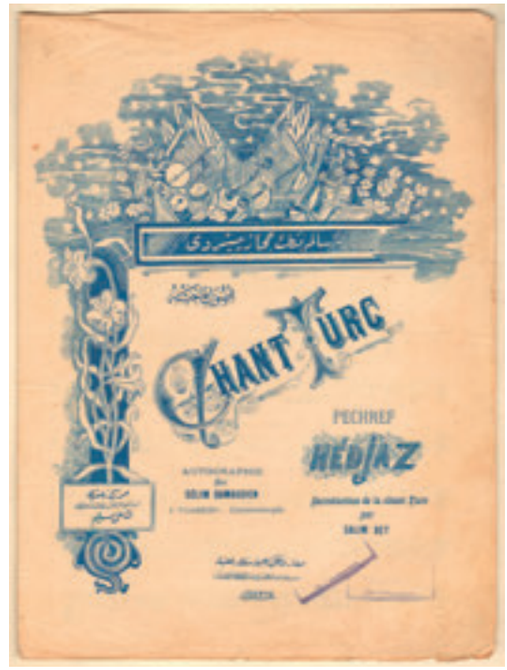

Şamlı Selim'in 1900'lerin başında *Chant Turc* başlığıyla Neyzen Salim Beyin "Hicaz Peşrevi"ni yayınladığı nota. Notanın kapak tasarımında kullanılan ve içerisinde birçok enstrümanın yer aldığı illüstrasyonda lir tasarımın merkezinde yer almaktadır.
İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, H. Sadettin Arel Arşivi, N-684-1.

J. D' Andria tarafından yayınlanan söz ve müziği Malatya mebusu Hilmi Beye ait olan "Bozkurt Cumhuriyet Marşı." Notanın kapak tasarımında Atatürk, Bozkurt ve lir bulunmaktadır.
İstanbul Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi, TT-637 931.

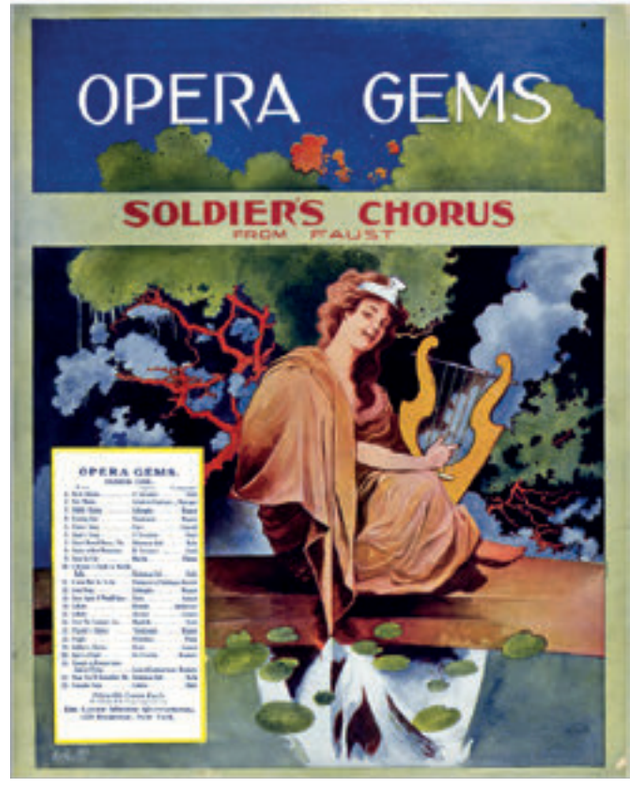

New York'ta De Luxe Company tarafından 1908 yılında yayınlanan bir nota. Üzerinde illüstratör Edward Pfeiffer'in tasarımı bulunmaktadır.
Mississippi State University Digital Collections.

Teknik Üniversitesi Konservatuvarı, Trakya Üniversitesi Konservatuvarı ve Devlet Opera ve Balesinin logosunda da stilize lirler bulunmaktadır. Dünyada ise pek çok ülkede konservatuvarların logolarında lire rastlanmaktadır. Üniversite birimlerinde stilize edilerek kullanılan lir imajının, ülkelere has birtakım sembollerle sentezlendiği görülmektedir. Zimbabwe'de antilop, Çin'de zil, Moğolistan'da at, lirin yanına yakıştırılan millî sembollerdir.

Burada ayrıca lirin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki nota yayınlarında sıklıkla kullanılmış olmasına değinmekte fayda vardır. Lir sembolü, Sadullah Ağanın bir eserinin nota fasikülünde kendine yer bulabildiği gibi Cumhuriyetin ilanını konu edinen marşın üzerinde Atatürk ve bozkurt resmiyle yanyana da boy gösterebilmektedir.

Avrupa'da nota yayıncılığı 15. asırda, Osmanlı'da ise 19. asrın ortalarında başlamıştır. Notacı Hacı Emin Efendi, Osmanlı'daki ilk nota yayıncılarındandır. Osmanlı nota ve müzik yayınları, Avrupa'dakilerle mukayese edildiğinde Osmanlıların tasarım bakımından Avrupalıları örnek aldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Osmanlıların, kapak ve sair süslemelerde Avrupa'nın sıkça kullandığı motif ve klişeleri kullandığı düşünülmektedir. Bunun sebeplerinden biri de birçok ecnebi nota yayıncısının bulunmasıdır. Bir diğer sebep ise 'temsil' ile ilgili olmalıdır. Lirin yayınlarda sıkça kullanıldığı dönem, aynı zamanda Batılılaşma çabalarının baskın olduğu dönemdir. Bilhassa 1910'lardan sonra lirin kullanımı artmıştır.

Toplumlar, bir başka topluma benzemeye başladıklarında, zaman zaman o toplumun kültürel değerlerini de benimserler. Osmanlılar da Batılılaşma esnasında Batı'nın kültürel kodlarından birtakım nesneler paylaşmışlardır. Lirin de bunlardan biri olduğu düşünülebilir.

Son bir iddia olarak şunu söylemeden geçmeyelim: Yeni kurulan Cumhuriyetin, var olma mücadelesi kapsamında Anadolu'nun binlerce yıllık Türk yurdu olduğuna dair birtakım görüşler/teoriler ileri sürülmüş, Anadolu'ya ait değerler savunulmuş ve benimsenmiştir. Bu bazen "Güneş Dil Teorisi" gibi resmî ideoloji şeklinde, bazen ise "Mavi Anadoluculuk" gibi şahsi fikirler olarak tezahür etmiştir. Bu tür görüşlerin tartışıldığı bir ortamda, lirin karşı çıkılacak bir simge olmadığı düşünülebilir.

Netice itibariyle Antik Yunan çalgısı olan ve uzun süre 'tarihi yazanlar' tarafından benimsenen, filozoflarca desteklenen, sanatkârlarca eserlere mevzu edilen lir, mitolojinin de katkısıyla insanların zihninde müziğin kökenine işaret eder hâle gelmiştir. Z

KAYNAKÇA

¶ Nesrin Akan. *Platon'da Müzik.* İstanbul: Bağlam Yayınları, 2017.
¶ Serkan Çelik. *Apollon ve Müzik.* İstanbul: Gece Kitaplığı, 2013.
¶ Emel Demirgen ve Funda Esin. "Eski Yunan'da Müzik Eğitimi." *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi* 9/47 (2016): 616-627.
¶ Stuart Hall. *Temsil Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları.* İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.
¶ Ayna İsababayeva. "Antik Yunan Felsefesinde Çalgıların Ethos'u." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2013): 82-99.
¶ Bo Lawergren. "Eski Anadolu'da Telli Çalgılar." *Uluslarası I. Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgıları Sempozyumu,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004, s. 16-26.
¶ Sibel Fügan Varol. *Temsil, İdeoloji, Kimlik.* İstanbul: Varlık Yayınları, 2016.

Yüce Müzik,
Sevgi'nin Ruhunun Kızı

Sevgi'nin ve acının
Çiçekliği

İnsan yüreğinin düşü
Eleminin yemişi

Mutluluğun çiçeği
Duygunun rayihası ve tomurcuğu

Sevgililerin dili
Sırların açıklayıcısı

Gizli sevdanın gözyaşlarının Anası

Şairlerin, bestecilerin, mimarların
Yaratıcılık kaynağı

Sözcükler çerçevesi içindeki
Düşüncelerin birliği

Güzel'den sevgiyi çıkarıp resmeden
Düşler dünyası içindeki coşkun
Yüreğin Şarabı

Savaşçıların yüreklendiricisi
Ruhların güçlendiricisi
Merhametin okyanusu ve kayırıcılığın denizi

Ey Müzik,
İçimizin derinliklerinde yüreklerimizi ve
Canlarımızı gizleriz
Sensin öğreten bize
Kulaklarımızla görmeyi
Ve yüreklerimizle işitmeyi

Halil Cibran
The Voice of the Master
Çeviri: Aytunç Altındal